

Затверджено науково-методичною  
радою ЖДТУ  
протокол від «24» травня 2019 р. №3

**МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**  
семінарських занять  
з курсу  
**«ФІЛОСОФІЯ НАУКИ»**

для підготовки здобувачів вищої освіти доктора філософії  
спеціальності 071 Облік і оподаткування  
освітньо-наукова програма підготовки докторів філософії  
факультет обліку і фінансів  
кафедра гуманітарних і соціальних наук

Розглянуто і рекомендовано  
на засіданні кафедри гуманітарних і  
соціальних наук  
протокол від «25» квітня 2019 р. № 4

Завідувач кафедри гуманітарних і  
соціальних наук

\_\_\_\_\_ Муляр В.І.

Розробник: д. філос. н, проф., завідувач кафедри гуманітарних  
і соціальних наук Муляр В.І.

Житомир  
2019 – 2020 н. р.

Метою курсу є формування філософсько-методологічної та світоглядно-культурологічної підготовки аспірантів, орієнтування на виробництво наукової методології аналізу відносин «людина-природа-соціум-світ» в контексті головних тенденцій сучасного розвитку, місця і ролі науки в їх розгортанні.

### **Завдання:**

- формування у аспірантів високої світоглядно-методологічної культури;
- освоєння аспірантами понятійно-категоріального апарату філософії та філософії науки;
- ознайомити аспірантів з основними досягненнями світової філософії науки, головними періодами та логікою її розвитку;
- формування у аспірантів творчого мислення, здатності діалогічних форм освоєння програмного матеріалу, а також виробництво самостійного наукового дослідження.

Результатом вивчення дисципліни «Філософія науки» є набуття аспірантами таких компетентностей:

### **Загальні компетентності:**

ЗК1. Здатність до засвоєння і системного аналізу через критичне осмислення нових знань в галузі управління та адміністрування і міжпредметних галузях.

ЗК2. Здатність до критичного аналізу і креативного синтезу нових ідей, які можуть сприяти в академічному і професійному контекстах економічному, соціальному та культурному прогресу суспільства, базованому на знаннях, здатність до критики й самокритики.

ЗК5. Здатність до самовдосконалення, адаптації та дії в нових ситуаціях, креативність.

ЗК6. Здатність оцінювати соціальну значимість результатів своєї діяльності, бути відповідальним громадянином, усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми.

ЗК7. Розуміння значення дотримання етичних норм та авторського права при проведенні наукових досліджень, презентації їх результатів та у науково-педагогічній діяльності.

#### **Фахові компетентності:**

ФК7. Здатність до самовдосконалення у професійній сфері протягом життя, відповідальність за навчання інших при проведенні науково-педагогічної діяльності та наукових досліджень в галузі управління та адміністрування.

ФК8. Розуміння теоретичних засад, що лежать в основі методів досліджень в сфері обліку і оподаткування, методології проведення обліково-аналітичних досліджень.

#### **Програмні результати навчання:**

ПРН1. Володіти здібностями до логічного мислення щодо проблемних питань обліку і оподаткування та навичками проведення досліджень, що забезпечують розширення бази наукових знань в галузі управління та адміністрування.

ПРН2. Володіти концептуальними та методологічними знаннями в галузі управління та адміністрування та бути здатним застосовувати їх до професійної діяльності на межі предметних галузей.

ПРН4. Спланувати та реалізувати на практиці оригінальне самостійне наукове дослідження, яке має наукову новизну, теоретичну і практичну

цінність та сприяє розв'язанню значущих проблем в галузі управління та адміністрування.

ПРН6. Вміти визначити об'єкт і суб'єкт досліджень, використовуючи гносеологічні підходи до розв'язання проблем в галузі управління та адміністрування.

ПРН11. Використовувати сучасні інформаційні джерела національного та міжнародного рівня для оцінки стану вивченості об'єкта досліджень і актуальності наукової проблеми.

ПРН14. Дотримуватись етичних норм, враховувати авторське право та норми академічної доброчесності при проведенні наукових досліджень, презентації їх результатів та у науково-педагогічній діяльності.

ПРН15. Інтегрувати існуючі методики та методи досліджень та адаптувати їх для розв'язання наукових завдань при проведенні дисертаційних досліджень.

## **Плани семінарських занять**

### **Тема 1. Наукове знання як предмет філософського аналізу (4 год.)**

1. Філософія як спосіб мислення, світогляд та методологія. Головна проблематика філософії. Проблема «людина-світ» та основне питання філософії. Структура філософського знання: історія філософії, онтологія, гносеологія, соціальна філософія, антропологія тощо. Філософія науки як органічна складова філософії. Об'єкт, предмет та предметне поле філософії науки.
2. Знання: поняття та типологія. Сутність наукового знання. Знання як результат пізнавального процесу. Основні ознаки знання. Типологія форм знання: буденне, міфологічне, релігійне, художнє, особистісне тощо. Наукове знання, його сутність. Поняття науки, основні її ознаки. Критерії науковості: принципи верифікації, фальсифікації, парадигмальності. Функції наукового знання.

3. Структура наукового знання. Історія типології наукового знання: від Арістотеля до наших днів. Горизонтальний та вертикальний зрізи наукового знання. Типологія наукового знання за Арістотелем, Ф. Беконем, Т. Гоббсом, Г. Гегелем. Емпіричний та теоретичний рівні наукового знання: їх поняття та взаємозв'язок. Метафізичний рівень наукового знання.
4. Основи функціонування наукового знання. Наукове знання як важлива частина людської культури. Наукове знання як дитина часу. Основні об'єктивні чинники функціонування наукового знання: ідеали і норми наукового знання; наукова картина світу; філософські основи наукового знання.

#### **Питання для дискусії.**

1. Наскільки, на Вашу думку, актуальним є в наш час вирішення основного питання філософії, що в свій час зробив Ф. Енгельс?
2. Чи коректно сьогодні говорити про філософію як «науку наук», «царицю наук»?
3. Які важливі, на Ваш погляд, сьогодні типи світогляду, крім класичних?
4. Наскільки, на Вашу думку, справедливою є позиція агностицизму про непізнаваність світу?
5. Чи могли б Ви вирізнити головну відмінність наукового і будь-якого іншого знання? Обґрунтуйте.
6. Наскільки логічною, на Вашу думку, є типологія наукового знання, виконана Арістотелем?
7. Чому Арістотеля традиційно називають засновником стародавньої науки?

## **Тема 2. Основні періоди в розвитку наукового пізнання (стародавні часи та західноєвропейське середньовіччя) (4 год.)**

1. Передумови виникнення наукових знань. Зародження людського пізнання в історії людства. Донаукове знання, його сутність та основні риси.
2. Зародження наукового пізнання стародавні часи. Основні чинники виникнення наукових знань в стародавні часи та їх ознаки. Пошук висхідних начал та принципів світобудови: мілетська, піфагорійська, елейська філософські школи. Геракліт та його ідея вічного руху. Класична давньогрецька філософія: атомістика Демокріта, діалектика Сократа, теорія ідеальної держави Платон. Арістотель як основоположник давньогрецької науки логіки. Типологія наук Арістотеля. Перші наукові вчення про Всесвіт.
3. Особливості наукового знання в західноєвропейському середньовіччі. Проблеми Бога, духу, людського мислення, логіки як важливий зріз розвитку середньовічної науки. Апологетика (К. Тертуліан), патристика (А. Августин) і схоластика (Ф. Аквінський) як основні періоди середньовічної духовної культури. «Бритва Оккама».

### **Питання для дискусії.**

1. Охарактеризуйте внесок Евдокса у стародавню теорію Всесвіту.
2. Чому, на Вашу думку, К. Птолемей зупинився на геоцентричній картині світу? Обґрунтуйте.
3. В чому полягав головний смисл «бритви Окама»?
4. Порівняйте наукові здобутки давньо-грецьких філософів класичного періоду.
5. Яка головна заслуга західноєвропейського середньовіччя у становленні наукового знання? Доведіть.

### Тема 3. Основні періоди в розвитку наукового знання (Відродження та Нові часи).

(4 год.)

1. Особливості наукового пізнання в епоху західноєвропейського Відродження. Розвиток наукового пізнання в рамках філософського світогляду головна ознака наукових пошуків часів Відродження. Основні риси філософського світогляду Відродження: гуманізм, секуляризація, філософське інтонування, пошук індивідуальності. Головні напрямки розвитку філософії Відродження: пантеїзм, неоплатонізм; філософське природознавство, утопічна філософія, політична філософія.
2. Розвиток західноєвропейських наукових тенденцій в Нові часи. Переміщення наукових пошуків в сферу природознавства. Наука і розвиток капіталізму. Головні тенденції наукового пізнання в Нові часи: проблема методу у філософії та природознавстві; виокремлення перших природничих наук з філософії; створення перших наукових картин світу. Ф. Бекон і його метод індукції. Р. Декарт і дедуктивний метод. Наукові звершення М. Коперника, І. Ньютона: геліоцентрична картина Всесвіту, механічна картина світу. Наукові революції як важлива тенденція розвитку науки в нові часи.

#### Питання для дискусії.

1. Чи можна ранжувати основні тенденції розвитку наукового знання в Нові часи? Обґрунтуйте.
2. Порівняйте наукові методи Ф. Бекона і Р. Декарта.
3. Які зауваження Ви висловили б щодо декартівських «Правил»? Поясніть.
4. Чому М. Копернік так і не опублікував за життя свою головну працю?

**Тема 4. Виникнення та розвиток філософії науки. (4 год.)**

1. Умови, причини та виникнення філософії науки в XIX ст. Розвиток капіталізму, поступове відокремлення природничих наук з філософії, наукові картини світу, наукові революції – головні чинники і передумови виникнення засад філософії науки О. Конт та його «Курс позитивної філософії». Стадії інтелектуальної еволюції людства О. Контом і заснування позитивної філософії. Позитивізм як початкова стадія філософії науки: основні ідеї.
2. Розвиток позитивістської філософії в XX ст. та основні проблеми філософії науки. «Криза фізики», виникнення 2-го позитивізму (махізму). Зміна філософії уявлень про світ та матерію. Емпіріокритицизм (махізм), його засновники та основні теоретичні положення. «Комплекс відчуттів» – квітесенція 2-го позитивізму. 3-й позитивізм і проблеми мови.
3. Основні тематичні напрями сучасної філософії науки. Критичний раціоналізм К. Поппера. Т. Кун і його «Структура наукових революцій». Концепція дослідницьких програм І. Лакатоса. «Анархістська епістемологія» П. Фейерабенда. Еволюційна модель розвитку науки С. Тулміна.

**Питання для дискусії.**

1. Чому, на Вашу думку, філософія науки виникає саме в XIX столітті? Обґрунтуйте.
2. В чому зміст так званої «кризи фізики»? Як це було пов'язано з трансформацією позитивізму?
3. Порівняйте найважливіші ознаки трьох стадій філософії науки.
4. Яка з історичних форм філософії науки (позитивізм, махізм, неопозитивізм) найбільш корелює з Вашим науковими дослідженнями.
5. Охарактеризуйте внесок М. Планка у розвиток філософії науки.



б. Кого, крім названих в темі (К. Поппера, Т. Куна, І. Лакатоса, П. Фейєрабенда, С. Тулміна), ви можете віднести до відомих представників філософії науки.

### **Тема 5. Наука як феномен людського буття. (4 год.)**

1. Поняття науки. Наука – як єдність пізнання і знання. Гносеологія та епістемологія, їх єдність та відмінність. Гносеологія як частина філософії, яка вивчає процес людського пізнання, його природу, можливості, відношення знання до реальності. Епістемологія як філософсько-методологічна дисципліна, яка досліджує знання як таке, його будову, структуру, функціонування і розвиток. Гносеологія як диспозиція “суб’єкт – об’єкт”, епістемологія як диспозиція “об’єкт – знання”. Наука та її предметне поле.
2. Наука як багатогранне явище. П’ять аспектів буття науки: знання, діяльність, соціальний інститут, наука як виробнича сила і як форма суспільної свідомості. Критеріальні ознаки наукового знання (об’єктивність законів дійсності, передбачення майбутнього, системність, усвідомлення методів і прийомів дослідження, застосування специфічних засобів (прибори, інструменти), підтверджуваність і практична ефективність). Наука як вид суспільного виробництва.
3. Основні групи наук ( природничі, гуманітарні, технічні). Два основних типи наукових досліджень – фундаментальні та прикладні. Основні сектори науки як соціального інституту (академічний, вузівський та галузевий).
4. Спеціальні галузі науки та відповідні їм структурні частини філософії науки.

### **Питання для дискусії.**

1. Покажіть єдність та відмінність гносеології та епістемології.

2. Складіть структуру науки, як соціальної інституції. Ваша версія.
3. Чи можна в наш час чітко розділяти природничі, технічні та гуманітарні науки? Чому?
4. Що означає теза про науку як рушійну силу сучасної історії?

### **Тема 6. Наука в соціокультурному розвитку (4 год.)**

1. Наука як соціальний інститут. Формування наукових співтовариств у Європі. Наука як професія. Наукова кар'єра. Наукові співтовариства і держава. Нормування наукової діяльності. Оцінка і добір наукових досягнень. Наука й економіка. Фінансування наукових досліджень. Наука і влада. Державне і недержавне регулювання науки. Наука і церква.
2. Наука як феномен матеріальної та духовної культури. Наука, мистецтво і релігія. Наука і філософія. Наука і повсякденна свідомість. Форми взаємозв'язку науки з ідеологією і політикою. Феномен ідеологізованої науки. Наука і сучасна цивілізація. Гуманізація та гуманітаризація науки. Наука в сфері промислового виробництва.

#### **Питання для дискусії.**

1. Чи бачите ви складнощі своєї наукової кар'єри в сучасному світі? Поясніть.
2. Як, на Вашу думку, в наш час змінюються відносини «влада-наука»? Чому це відбувається?
3. Сформулюйте історичні тенденції взаємин науки та релігії.
4. Як ви розумієте тезу про науку як ступінь, показник, рівень виявлення і практичного опредметнення людських сил?

### **Тема 7. Методологія наукового пізнання. (4 год.)**

1. Пізнання. Людина як біосоціальна істота. Чуттєве та раціональне пізнання, їх взаємодія. Сутність і структура процесу пізнання: споглядальний і діяльнісний підходи. Суб'єкт та об'єкт пізнання.

Практика, її сутність і особливості. Істина, основні її концепції. Основні властивості істини: об'єктивність, суб'єктивність, абсолютність, відносність, процесуальність, конкретність, історичний характер.

2. Методологія та метод. Всезагальні (філософські) та загальнонаукові методи наукового пізнання. Поняття методу та методології в давній Греції. Історія проблеми в розвитку науки. Типологія методів. Загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання.
3. Методи емпіричного дослідження. Основні завдання емпіричного дослідження. Спостереження, його сутність та функції. Експеримент як емпіричний метод, його особливості.
4. Метод теоретичного дослідження. Завдання теоретичного рівня наукового пізнання. Абстрагування як теоретичний метод. Аксиоматичний метод дослідження, його сутність, умови проведення та особливості. Єдність історичного та логічного як важливий метод наукового дослідження. Системний метод. Синергетика як методологія сучасного дослідження. Основні методологічні ідеї синергетики.
5. Основні форми наукового пізнання. Різноманітність форм наукового пізнання. Факт – найпростіша форма наукового дослідження. Гіпотеза як початкова форма наукового дослідження, вимоги до неї. Теорія – вища форма наукового пізнання. Поняття і сутність концепції як форми наукового дослідження.

#### **Питання для дискусії.**

1. Що означає теза про людину як біосоціальну істоту в контексті джерел людського пізнання?
2. Порівняйте сенсуалізм та раціоналізм з позиції їх історичного місця та ролі в науковому пошуку.

3. Зробіть кореляцію споглядального та діяльнісного підходів у тлумачення сутності процесу пізнання (в т. ч. наукового) з історичними формами матеріалізму.
4. Наведіть приклади істини.
5. Порівняйте діалектику та метафізику як всезагальні (філософські методи).
6. З чим пов'язано виникнення синергетичної методології в дослідженні сучасних природних і соціальних явищ? Обґрунтуйте.
7. Покажіть головні ознаки емпіричних методів.
8. Покажіть головні ознаки теоретичних методів.
9. Співвіднесіть поняття методу та методології.

### **Тема 8. Онтологічні та логіко-гносеологічні проблеми сучасної науки.**

**(4 год.)**

1. Онтологічні проблеми наукового пізнання. Онтологія як наука про буття. Поняття буття та небуття. Проблема структурної організації буття: основні підходи. Основні частини буття, їх сутність та властивості. Просторово-часова структура буття. Редукціонізм, його позитиви та обмеження. Детермінізм.
2. Логіко-гносеологічні проблеми наукового пізнання. Основні тенденції розвитку сучасного наукового пізнання. Теоретизація науки. Трансформація об'єкта та ідея об'єктивності, подолання розриву об'єкта і суб'єкта пізнання. Зміна ідеалів і норм опису, пояснення, розуміння. Формалізація науки, її переваги і обмеження.
3. Аксіологічні проблеми наукового пізнання. Зміст аксіологічних проблем науки. Сцієнтиза та антисцієнтизм. Зростання гуманітарної складової сучасної науки. Ціннісні орієнтації вченого. Соціальна відповідальність вченого.

**Питання для дискусії.**

1. Порівняйте поняття «час» і «соціальний час».
2. Порівняйте поняття «простір» і «соціальний простір»
3. Чи абсолютною є одномірність часу і чи можливий рух в часі? Обґрунтуйте.
4. Які, за Вашою думкою, перспективи віртуальної реальності?
5. Чим, на Вашу думку, пояснюється зростання гуманітарної складової сучасної науки.
6. Етика науки: реальність чи вимисел?
7. Чи усі наукові відкриття, що робляться в наш час, актуальні і потрібні людині? Чи готова людина до них?
8. В чому Ви вбачаєте авторитет свого наукового керівника?

**Рекомендована література  
з курсу  
«Філософія науки»****Базова:**

Гадамер Х-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.

Гуссерль, Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию / Э. Гуссерль // Вопросы философии. – 1992– № 7. – С. 136-175.

Декарт Р. Рассуждение о методе. / Р. Декарт // Избр. произв. в 2 т. – М. : Мысль, 1989. – 654 с. – Т.1. – С. 250–296.

Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.

5. Копкін П. Гносеологічні та логічні основи науки// Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб./ за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 334-343.

. Кун Т. Структура научных революций/ Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.

- Лакатос И. Избранные произведения по философии и методологии науки. – М.: Академический Проект; Трикста, 2008. – 475 С.
- . Лакатос И. Методология научных исследовательских программ// Вопросы философии. – 1995. – №4.
- . Мах Э. Познание и заблуждение. – М., 1905.
- . Мертон Р. Амбивалентность ученого. – М. 1965.
- . Бэкон Ф. Новый органон // Соч.: в 2 т. – М., 1978. – Т.2.
- . Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
- Планк, М. Позитивизм и реальный внешний мир/ М. Планк // Вопросы философии. – 1998. – № 3. – С.120–133.
14. Пуанкаре А. О науке. – М.,1990.
- . Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер. – М. : Прогресс, 1983. – 302 с.
- . Рассел Б. Человеческое познание. Его сфера и границы/ Б. Рассел – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2001. – 560 с.
- . Тулмин С. Человеческое понимание / С. Тулмин. – М. : Прогресс, 1984. – 328 с.
- . Фейерабенд П. Избранные труды по философии и методологии науки / П. Фейерабенд. – М. : Прогресс, 1986. – 542 с.

#### **Додаткова література:**

1. Аршинов В.И. Синергетика как феномен постнеклассической науки. – М., 1999.
2. Бахтияров К.И. Многомерность истины. // Философские науки. – 1991. – №4.
3. Билалов М.И. Многообразие форм существования истины и проблема ее интерпретации. // Философские науки. – 1991. – N12.

4. Будко В.В. Философия науки: учебное пособие / В. В. Будко .– Харьков : Консул, 2005. – 268 с.
- Гришунин С. И. Философия науки. Основные концепции и проблемы : учебное пособие / С.И. Гришунин. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 224 с.
6. Добронравова І. С. Практична філософія науки/ І. С.Добронравова. – Суми, 2017. – 352 с.
- Добронравова І. С. Філософія і методологія науки: підручник / І.С. Добронравова, Л. І. Сидоренко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр, «Київський університет», 2008. – 223 с.
8. История и философия науки / Под ред. А. С. Мамзина. – СПб. : Питер, 2008. – 304 с.
9. История и философия науки (Философия науки) / Под ред. Ю. Крянева, Л. Моториной. – М. : Альфа-М; Инфра-М, 2011. – 416 с.
- . Кохановский В. П. Основы философии науки : учебное пособие для аспирантов / В. П. Кохановский, Т. Г. Лешкевич, Т. П. Матяш., Т. Б. Фатхи. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 603 с.
- . Кохановский В. П. Философия и методология науки / В.П. Кохановский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 576с.
- . Лебедев С. А. Философия науки : учеб. пос. для ВУЗов / С. А. Лебедев. – М. : Академический проект, 2006. – 736 с.
- . Липкин А.И. Философия науки / А.И. Липкин. – М. : Эксмо, 2007. 608 с.
- . Микешина Л. А. Философия науки/ Л. А. Микешина. – М. : Прогресс-Традиция : МПСИ : ФЛИНТА, 2005. – 464 с.
- . Научная деятельность: структуры и институты. – М., 1980.
16. Наука и ценности. – Новосибирск, 1987.
17. Никифоров А.Л. Научный факт и научная теория. – М., 1984.
18. Петрушенко В. Л. Філософія: Підручник. 4-е видання, виправл. І

доповн. – Львів: Магнолія плюс, 2006. – 506 с.

19. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія : Підручник. – К.: Академвидав., 2008. – 592 с.

. Проблема истины в современной западной философии науки. – М., 1987.

21. Ратніков В .С. Основи філософії науки і філософії техніки : навчальний посібник / В. С. Ратніков – Вінниця : ВНТУ, 2012. – 291 с.

. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы / В. С. Степин. – М. : Гардарики, 2005. – 384 с.

23. Філософія: мислитель, ідеї, концепції: Підручник/ В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.

24. Філософія: навч. посіб./ Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. - 8-є вид., стер. – К.: Вікар, 2011. – 455 с.

25. Філософія: підручник/ С. П. Щерба, О. А. Заглада. – 3-є вид. – Житомир: Полісся, 2009. – 548 с.

26. Філософія науки : навчальний посібник : [Електронне видання] / О. М. Кузь, В. Ф. Чешко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 172 с.

27. Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко, В. Л. Чуйко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2018. – 255 с.

28. Філософія науки. Етика та методологія наукового дослідження : навч.- метод. посіб. для підготовки докторів філософії «Doctor of Philosophy» (PhD ) / І. Г. Утюж [та ін.]. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2018. – 76 с.

29. Філософія сучасної науки і техніки : підручник / Едуард Семенюк, Володимир Мельник. – Вид. 3-тє, випр. та допов. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 364 с.

30. Фролов И.Т., Юдин Б.Г. Этика науки: проблемы и дискуссии. – М., 1986.



31. Ханстантинов В.О. Філософія науки: курс лекцій / В.О. Ханстантинов. – Миколаїв: МНАУ, 2017. – 188 с.
32. Цехмістро У. З. Голістична філософія науки. – Харків: Акта, 2013. 279 – с.
33. Цехмістро И. З. Холистическая философия науки / И. З. Цехмістро – Сумы : ВТД “Університетська книга”, 2002. – 364 с.
34. Швырев В.С. Теоретическое и эмпирическое в научном познании. М., 1978.
35. Штанько В.И. Философия и методология науки : учебное пособие для аспирантов естественнонаучных и технических специальностей / В. И. Штанько – Харьков : ХНУРЕ, 2002. – 292 с.